

במעגלי החיים – בין קודש לחול/ יותם יעקבסון

(הכתבה פורסמה במגזין "מסע אחר" גיליון 143, אוגוסט 2003)

"גלגולנו הנוכחי בגוף אדם והיתרונות הטמונים בו" - גרס בודהא, "עשויים לחמוק מאתנו כגרגירי חול בין האצבעות".
 לפי הבודהיסטים, הדרך לנצל את התגלמותנו בגוף אדם היא לעסוק בתרגול המקרב אותנו אל מהותנו. בבודהיזם הטיבטי זכתה הדרך הרוחנית הזו למופע ויזואלי עדין ומסוגנן- המנדאלות.

הכניסה אל חדר התפילה המרכזי במנזר טיקסה (Gompa Tikse') בלדאק גרמה לי לשגות בדמיונות חזרה אל הרחם. בוהק השמש העז, המכה בסלעים החשופים, היוצרים את הנוף הקשה והדרמטי של הארץ ההיא, נותר מאחורי. עמדתי בפתחו של אולם גדול, אפלולי, שהגוון השולט בו היה אדום חם, מזמין ומגונן. האור הרך שבקע מהחלונות הקטנים הקבועים במרומי האולם גרם לי לשאת את

מבטי אל מעל לעמודים המסוגננים לעבר שורה ארוכה של ציורי טנגקה (Tangka) שהיו תלויים סביב סביב. קולות חיכוך מוזרים שבקעו מירכתי האולם, למרגלות פסל בודהא דומם, משכו את תשומת לבי. כשפסעתי פנימה, צמחו מתוך האפלולית מספר דמויות של נזירים הרכונים על שולחן עץ גדול. עששית שהפיצה אור עמום הייתה תלויה מעליו. הנזירים אחזו בידיהם משפכי

נחושת צרים. בפינת שולחן העץ היו מונחות צלוחיות מתכת קטנות ובהן חול צבעוני עז גוון. הנזירים שבו ומילאו מתוכן את המשפכים ובחיכוך משפך ריק במלא זילפו את החול הצבעוני בהתאם לשרטוטים ולדוגמאות שהונחו קודם לכן. הנקבים בקצה המשפכים הם כה צרים, עד שללא הכאה קלה או חיכוך של משפך ברעהו, לא יוזלף החול דרכם. כך, גרגיר לגרגיר, בגוונים ובצורות משתנות, הולכת ומתהווה המנדאלה, מהמרכז כלפי חוץ. נקודה מרכזית, מודגשת, המוקפת בריבועים ומעגלים ההולכים ומתרחבים, סוגרים זה על זה בשלל צבעים, כששפע צורות וסמלים, מעודנים ועשויים לפרטי פרטים גודשים אותם. הבנאים שקועים במלאכה מבוקר עד ערב. לא כל נזיר יכול להשתתף בבניית המנדאלה. המיומנות הנרכשת לשם כך היא ממושכת למדי ואורכת כשלוש שנים. על כל בנאי ללמוד את אופן הכנת הצורות השונות המופיעות במנדאלה על ידי יצירתן בחול, כל אחת בנפרד. במקביל, עליו ללמוד לעומק את משמעויות הסמלים המופיעים בדיאגרמה ואת משמעות המנדאלה בכללותה. הלימודים מתקיימים בין השאר דרך מדיטאציות ויזואליות ממושכות, בהן הנזירים מתבקשים לדמיין מראות ואירועים.

המילה 'מנדאלה' (Mandala) מורכבת למעשה משתי מילים בסנסקריט. "מנדה" (Manda), פירושה 'כס', או 'מהות'. "לה" (La) במשמעות הצרה הוא 'מעגל'. צמד המילים הללו מרמז בבהירות על תמציתה של המנדאלה; דיאגרמה המוקדשת לישות או לתכונה נעלה הממוקמת ב"מנדה", במושב הכבוד שלה - מוקד השרטוט, ומה"לה", תחום השפעתה, האזור ההיקפי, המשול לרוב לקוסמוס. לפיכך, המנדאלה עצמה מהווה מעין דיאגרמה סמלית לעולם כולו. בתקופה הוודית, עת התקיים הפולחן ההינדי - ארי הקדום, שימשה המילה 'מנדאלה' לאוסף של מזמורים שזמרו במחזוריות אינסופית במטרה לזכר. האמונה גורסת כי אותן מאנטרות מקודשות, המופיעות בריג' וודה, הקובץ ההינדואי הקדום ביותר, מכילות את המרקם ואת התכונות הגנטיות והמולקולריות של כל העצמים והיצורים בעולמו. בהינדואיזם בן ימינו עדיין מזמרות המאנטרות הללו, כמו גם אחרות, מאותה סיבה ממש. במהלך הפולחן משתמשים המאמינים לא אחת ב'שרי יאנטרה' (Sri Yanta); אביזר פולחני קטן, דמוי פירמידה דו או תלת - מימדית. האביזר הבנוי באופן מדורג, שמרכזו משול להר מרו (Meru או Sumeru), ציר העולם לפי האמונה, נועד לסמל את המעלות בדרך אל האלוהות, אל הנצחי. לא אחת המנדאלה נתפשת כסמל שפע אוניברסלי; רחם, שדיים וכו'. בבודהיזם, ובפרט בבודהיזם הטיבטי, התפתח אספקט פולחני זה לכדי אומנות וארכיטקטורה מורכבת ומסוגנת שאין לה אח ורע. מנדאלות משמשות כיום כאמצעי פולחני וקישוטי במנזרים כמו בבתים פרטיים. מנדאלות גם משמשות בטקסי הקדשה לנזירות ובעת הענקת סמכות לשליטים. רעיון הימצאותה של ישות נצחית, קוסמית בנקודה מסוימת, איננו חדש. הוא מתקיים מהימים שקדמו לשקיאמוני (Shakyamuni),

מייסד הדת, שהתיישב תחת עץ הבודהי (Bodhi) המפורסם ולא מש ממנו עד שזכה בנירוואנה המיוחלת. קידוש נקודות מסוימות לאחר הבחירה לשבת בהן ממושכות, ובפרט תחת עצים חיים, על כל המשמעויות הכרוכות בכך, שאוב מההינדואיזם, והיה עניין מקובל באותם ימים. ברבות השנים התעצבה אמונה זו וזכתה, כדרך של אמונות בנוף מיתי. אותם מושבי כבוד, ה'מנדות' המקודשות, כגון המשטח תחת העץ הקדוש בבהודגאיה (Bhodgaya), נתפשים כבלתי חדירים גם על –ידי נפשות בין גלגולים, המסוגלות לעבור דרך הרים ופלנטות. המאמינים מצדם אינם טורחים ליישב את הפרדוקס הנוצר מהיותה של ישות קוסמית אינסופית מצומצמת בנקודה אחת.

כמעט לכל מנזר בחבל לדאק (Ladakh) ובטיבט, ישנה מנדאלה מיוחדת לו, שהתעצבה במהלך השנים. את המנדאלה הזו, שהיא לרב מצויירת, נהוג ליצור פעם בשנה מחול צבעוני. לנזירים האמונים על בניית המנדאלה אין כל מקום לביטוי עצמי וליצירתיות. הם מחויבים לחלוטין ל"ספר המנדאלה", הכולל ציוני מידות, תיאור כתוב ומודל משורטט המפרט את הגוונים המדויקים בהם צריך כל אזור בדיאגרמה להיצבע. לזילוף החול קודם שלב השרטוטים. את השרטוטים הראשוניים מבצעים הנזירים בעזרת מחוגות פשוטות וחוטים הנמתחים ומשמשים כסרגלים. מכיוון שלכל תחום במנדאלה ישנה קדושה משתנה ומכיוון שהדיאגרמה בכללותה מכילה הנחיות של בודהא לגבי הארה, אסור לנזירים לחצות את הקווים. פגיעה במנדאלה נחשבת כה חמורה, עד שהיא משולה להפרת נדר נזירות. לכן הם משלבים בעבודתם מדיטאציות בהן הם מדמיינים את הקווים הדו - מימדיים הופכים לקירות תלת –מימדיים בלתי עבירים.

על בניית המנדאלה שוקדים בדרך כלל לפחות ארבעה נזירים. לעיתים, לכל בנאי יש עוזר הממלא אחריו את החללים שתוחמו. הבנייה נעשית תמיד מהמרכז, הנקודה המקודשת ביותר, כלפי חוץ. בבניית החלקים הפנימיים מקפידים בדרך כלל על כך שכל נזיר אחראי על רבע מנדאלה. בהמשך נשברת תבנית עבודה זו וכל נזיר יוצר את הצורות המוכרות לו יותר, בהתאם לכישוריו. המשפכים הנראים כיום נכנסו לשימוש במאה השמונה- עשרה. עד אז היו משתמשים בזילוף ידני. מאז הוכנסו לשימוש התפתחה סביבם הסמליות המאפיינת כל פרט ופרט בבודהיזם הטיבטי. צמד המשפכים משול לחוכמה ולחמלה –מהות התרגול הבודהיסטי. צליל החיכוך משול לריקנות, לתובנה האמיתית של העולם. מתוך הריקנות צומחות צורות, בהתאם למשפט המפורסם ב'סוטרת הלב' (The Heart Sutra): "צורה היא ריקות, ריקות היא צורה. צורה איננה שונה מריקות, ריקות איננה שונה מצורה". בדומה למתחמים מקודשים אחרים כך גם לגבי המנדאלות מאמינים שישויות קוסמיות ואלוהיות יורדות אליהן ומתגלמות בהן. בניית מנדאלה אורכת מספר ימים, תלוי בגודלה ובמורכבותה. קצב זילוף החול נקבע על –ידי עוצמת וקצב

החיכוך של המשפכים זה בזה. על הנזירים להקפיד ביותר על הדיוק בזילוף החול, שלא יחרוג מתחומי הקווים ושיזלף באופן שווה, למען יצירת מרקם אחיד, נטול גבשושיות. אסון גדול יכול לקרות אם אחד הנזירים מתעטש חלילה. למרות הזהירות הרבה הננקטת, קורות מידי פעם טעויות. כשמתרחשת טעות, מתייחסים אליה הנזירים בשוויון נפש מפתיע. הבנאים מסלקים את החול העודף בעזרת קיסם עץ. במידה ולא ניתן לעשות זאת, ייטלו את אחד המשפכים הריקים, יכסו את צדו הרחב בפיסת בד וישאבו את החול בפייהם. לעיתים ישנם במנדאלה קטעים מובלטים מסוימים. את ההבלטה יוצרים הבנאים על-ידי כיור חומר והזלפת חול מעליו, כך שיכוסה. במנדאלות מסוימות ממולאים חלק מהחללים באבני חצץ זעירות צבועות. במקרים רבים מתוכננת הבנייה כך שתסתיים בליל ירח מלא, המשול למודעות וערנות, תכונות אותן המנדאלה אמורה לחדד. מידי פעם מגיע אל העמלים נזיר המציע להם תה חמאה חם או מזון. ההפסקות הן קצובות וקצרות, עם זאת אוירה טובה ונינוחה אופפת את התהליך. בדרך כלל שוררת בקרב הבנאים דממה מוחלטת, היא מופרת רק לשם תיאומים קטנים בין העובדים. לרוב נשמעים רק קולות חיכוך המשפכים זה בזה. בתום הבנייה נאספים מספר חברים למנזר ומסייעים לבנאים לכסות את המנדאלה באפיריון בד או במסגרות עץ וזכוכית המגינים עליה מכל פגע. משכוסתה המנדאלה מורשים הנזירים ליהנות לזמן קצר ממעשה ידיהם. הם מתרווחים על המזרונים המוארכים המשמשים לישיבה באולם ונהנים מאכילת ביצים קשות ומשתיית חלב המוגשים להם. מזון זה מסמל שפע וברכה, אותם המנדאלה אמורה להביא, כמו גם מחזוריות קיומית.

למחרת סיום המנדאלה רוחש המנזר כולו סביב תפילות המוקדשות לישויות הקוסמיות המגולמות בה. המנדאלה מסמלת עבור בני המנזר, כמו עבור יתר הקהילה, מודל לעולם מושלם. את הזכות שנצברה בעבודה הטובה, מקדישים הנזירים לטובת אחרים. לפיכך, גם עבור דרי המנזר וגם עבור שאר האנשים, המנדאלה פותחת שער כניסה אל הנצח. דרכה מדמיינים המאמינים את בודהא ותכונותיו באופן ויזואלי. האומנות גורמת לדרכו של בודהא להיעשות נגישה יותר. הסמלים המופיעים בדיאגרמה לקוחים כולם מתוך חזיונות של מוארים. סמלים אלו נותנים ביטוי ויזואלי לדרכו של יצור חי, באשר הוא, אל ההארה. כל יצור שנחשף לחוכמה הבודהיסטית, כלומר מצוי בתחומי ה"לה" שלה, יכול לבחור האם ללכת בדרך אל ה"מנדה", אל הנירוואנה, אם לאו. במנדאלות המוקדמות, שנוצרו עם הגעת הבודהיזם לטיבט במאה השמינית לספירה, הופיעו בדרך כלל דמויות של ישויות המזוהות עם תכונות עילאיות. למשל אוולקיטשווארה (Evaletiteshwara), הבודהא של החמלה, המזוהה עם הנפש המתגלגלת בשושלת הדלאי לאמה. ככל שהשתכללו המנדאלות, תהליך שהגיע לשיאו יחסית מאוחר, במאה השש-עשרה, נעשו הסמלים המופיעים בהן יותר ויותר מורכבים וקשים לפענוח. כיום, את מקום

הדמויות תופשים בדרך כלל סמלים מופשטים.

פעמים רבות, בעיקר במנדאלות, שעוצבו במאות השתיים-עשרה והשלוש-עשרה, מופיעים סמלי ה"לה", הנמצאים במרכז, בתוך מתחם ריבועי הסוגר עליהן. מתחם זה, הבנוי בדרך כלל מחמישה חללים הסוגרים זה על זה, הוא למעשה תוכנית קרקע לארמון תלת-מימדי. כל אחד מחמשת השלבים, בדומה למבנה הבסיסי של הסטופות, מייצג את אחד מחמשת האלמנטים המרכיבים את היקום: אדמה, מים, אש, אויר ואתרי. הארמון נועד לשוות לישות ולתכונותיה הנעלות נופך מלכותי, אדיר ונורא הוד. עם זאת, בהיותה של הישות טהורה ואמיתית, נטולת נגעי עולם האשליה ופגעי הבורות, היא נותרת נגישה לכל. מסיבה זו קרועים בקירות הארמון ארבעה שערים. ארבעת הפתחים, הפונים אל ארבע כנפות השמיים מסמלים נגישות כמו גם אוניברסליות. הארמון עצמו שוכן בתוך גן מוריק ופורח שבו שפע של סמלים היוצרים, בהשראת ה"מנדה" קוסמוס מטהור. הארמון על גניו שרויים בתוך מספר מעגלים חיצוניים חובקים. הפנימי, עשוי בדוגמא סכמטית של עלי פרח לוטוס, ונועד להדגיש את טוהר המתחם (כדוגמת קדושים הינדואים ובודהיסטיים המוצגים כשהם ישובים על –גבי אותו פרח, המהווה עבורם "מנדה"). המעגלים החיצוניים נועדו להגן על קדושת המתחם; למשל, מעגלי הואג'רה (Vajra), המבתקת את כבלי האשליה ומעגל האש, השורפת ומכלה את הבורות. פעמים רבות מופיעות שמונה דמויות סביב הישות המרכזית, או צורה פשוטה החוזרת על עצמה שמונה פעמים, כשמדובר במנדאלות המופשטות יותר. שמונה הדמויות הללו מכונות 'שמונה הבודהיסטאות' ונועדו לסמל את שמונת האירועים המרכזיים בחייו של בודהא שקיאמוני, כפי שהתגבשו במאה השמינית לספירה. על אירועים אלו נמנים לידתו, הגעתו להארה, דרשתו הראשונה והפארהנירוואנה (Paranirvana) – עזיבתו את גופו (אירועים נוספים: טבילתו הראשונה, מתנת הדבש של הקוף, עליה לשמי 33 האלים והטפתו לאמו, הנס בסארוואסטי –הכפלת עצמו, אילוף הפיל נאלגירי).

במהלך הימים שלאחר השלמת המנדאלה מכילים אותה הנזירים בעצמם דרך תרגולים שונים. לפי התפישה המקובלת בבודהיזם, כל אחד מאתנו הוא למעשה מנדאלה מלאה ולא רק נקודת ערנות. כל אחד מאתנו מתקיים בתוך משפחתו, מעגל חבריו ומקורביו, עירו, מדינתו וכו'. בינו לבין אותם מעגלי חיים מתרחבים מתקיימים יחסי גומלין. האדם, כמו כל פרט אחר בעולמנו, נתפש כבעל קשרים הדוקים ובלתי נפרדים מסביבתו. ה"אני" הוא ציר שסביבו נעות ההתרחשויות. ייחודו של הבודהיזם הטיבטי, הנמנה על פלג ה'מהאיאנה' (Mahayana, 'העגלה הגדולה') בבודהיזם הוא בכך שתכליתו של אדם איננה מסתכמת בהארתו ובגאולתו האישית, אלא בהגעתו להארה למען סיוע לכל יתר הברואים. בכך מתבטאת פעם נוספת הגישה האינטראקטיבית בין הפרט כ"לה" לבין הסביבה כ"מנדה". כעבור מספר ימים, בהם נערכות

תפילות מיוחדות, נערך טקס גדול החותם את הקדשת המנדאלה. המנזר כולו רוחש כמרקחה. הנזירים מנקים את אולמותיו ומטאטאים את החצרות. על במה קטנה במרכז החצר הראשית מעוצבת מנדאלה פשוטה, עשויה בקווים גסים יחסית, ללא שימוש במשפכים. המנדאלה מוקדשת לאגני, יסוד האש. על המנדאלה הזו מניחים גללי בהמות וגזרי עץ אותם מבעירים במהלך הטקס. להתכנסותם של המאמינים בחצר קודמת תרועת חצוצרות ענק ממרומי גג המנזר. הצלילים העמומים הממושכים מתפשטים במרחב ונשמעים למרחוק. בני הכפרים באזור שומעים אותם בבירור ויכולים להחליט האם לזנוח את עבודתם בשדות ולהעפיל אל המנזר, אם לאו. כעבור זמן נפתח הטקס בחגיגות. ראש המנזר, לבוש בבגדי טקס, מתיישב על דרגש מוגבה הסמוך למוקד שמובער. לצדו מתיישבים מספר נזירים המזמרים תפילות. שאר הנזירים ובני קהילה שבחרו להיות נוכחים באירוע, ניצבים בשולי החצר. במהלך הטקס הממושך מוגשות לאב המנזר מנחות שונות, בסדר ובמשמעות נסתרים מהבנתו של זר. בזו אחר זו הן מושלכות על –ידו אל האש. בתום הקרבת המנחות נפנה ראש המנזר אל אולם התפילה הראשי שבירכתיו נמצאת המנדאלה. אחריו נפנים יתר הנוכחים. הנזירים מתיישבים במקומותיהם ופותחים בתפילה ממושכת בליווי תופים, מצלתיים ופעמונים, בה מתבקשים האלים לעזוב את המנדאלה.

בסוף התפילה מסירים כמה נזירים את הלוט המכסה את המנדאלה ואב המנזר ניגש אליה. הוא נוטל מהמנדאלה את הישיות שהתגלמו בה. נטילת הכוחות מהמנדאלה נעשה בסדר הפוך לסדר הבניה; הנזיר הבכיר נוטל בקצות אצבעותיו את קמצוצי החול המסמלים את התכונות הנעלות. פעולתו מבוצעת מהחוץ כלפי פנים, עם כיוון השעון. אחרון יינטל קמצוץ החול מה"מנדה", בה שוכנת הישות המרכזית. קמצוצי החול נאספים בקפידה אל תוך כד קטן. לאחר נטילת האלים מהדיאגרמה, מבתר אותה הנזיר בעזרת הואג'רה (Vajra שלו. הואג'רה (ובטיבטית: דורג'ה, Dorje) הוא אביזר פולחני הלקוח מההינדואיזם. פירוש המילה בסאנסקריט הוא 'יהלום', 'מבתק הכבלים', 'הבלתי ניתן לשבירה' וכו'. בהינדואיזם משמשת הואג'רה ככלי נשקו הקטלני של אינדרה (Indra), אל השמיים והמלחמה, ראש כל האלים לפי הפנתיאון הוודי. בבודהיזם הטיבטי הפכה הואג'רה לסמל החמלה העילאית ולכן היא משמשת כאטריבוט לרבים ממורי הדת, בעבר ובהווה. בעזרת חיתוך המנדאלה בואג'רה, ממזרח למערב, מצפון לדרום ובאלכסונים, ניטלת ממנה שארית האנרגיה. בתום נטילת הכוחות מהדגם, מטאטאים הנזירים את החול מהשוליים כלפי המרכז. כתמי החול הצבעוניים ושלל הצורות המעודנות שהונחו בקפידה תוך עבודה מאומצת נעלמים מיד. גוון החול הופך אפרורי, פרי התערבבות כל הגוונים יחדיו. חלק מהחול מוטל אל ידיהם המושטות של מאמינים. אלו בולעים ממנו קמצוץ ואת השארית אוספים בשקיק, אותו יטמנו בסמוך ליסודות ביתם, או ימהלו אותו במי שתייה, סגולות

לברכה. שאר החול נאסף לאותו כד קטן. בהמשך נמחים במטלית השרטוטים הראשוניים שהונחו. למנדאלה לא נותר שום זכר. הכד עצמו נעטף במה שנראה כבגדי מלכות ונישא ברוב הדר אל מחוץ למנזר, לעבר הנהר הסמוך. התהלכה חגיגית וססגונית במיוחד, בעיקר על רקע הנוף הצחיח בו מתקיים הפולחן. לפני נושא הכד צועדים נזירים המנגנים בתופים ובחצוצרות. הנזירים הילדים, המתחנכים במנזר, זוכים, בהתאם להצטיינותם בלימודיהם, בתפקידים שונים וההתרגשות רבה. יש מביניהם הזוכים להיות נושאי חצוצרה, ויש הזוכים להיות מחצררים בעצמם, או מתופפים. על שפת המים נערכת תפילה קצרה אחרונה, במהלכה מבקשים הנזירים מהרוחות השוכנות במים לקבל את המנדאלה. הנזירים מדמיינים את החי שבמים זוכה בשפע, את המים המטוהרים מתאדים ושבים ומומטרים על כל היצורים עלי – אדמות, שוטפים את עולם האשליה ומביאים את הגאולה. כד המנדאלה מופשט מהמעטפות הססגוניות שעוטפות אותו. אחד הנזירים נוטל אותו ויוצק את תוכנו אל המים. בפשטות, כאילו דבר לא אירע, סבים הנזירים על עקביהם ומעפילים בחזרה אל המנזר. הרס המנדאלה מהווה עבורם גם שיעור בהעדר היקשרות ובהעדר קביעות. הרי לפי תורתם, הכל בעולמנו הוא בר חלוף. את עיקר מעיניהם מקדישים הנזירים לסיגול התובנה כי הרס המנדאלה הוא למעשה הדרך הטובה ביותר לשמרה.

* הכתבה מוקדשת לחמישייה סודית ולחציל קטן שדרכיהם הצטלבו ב"גג העולם", שיחד ובנפרד עשו ועושים את דרכם אל ה"מנדה" שלהם, אל מהותם. מיטב האיחולים שה"לה" של כל אחד מהם תהה מקור לתמיכה, לחום ולהרבה אהבה.

* כל הזכויות שמורות ליותם יעקבסון